ԵՒՐՈՊԱ

Լրագիր Քաղաքական

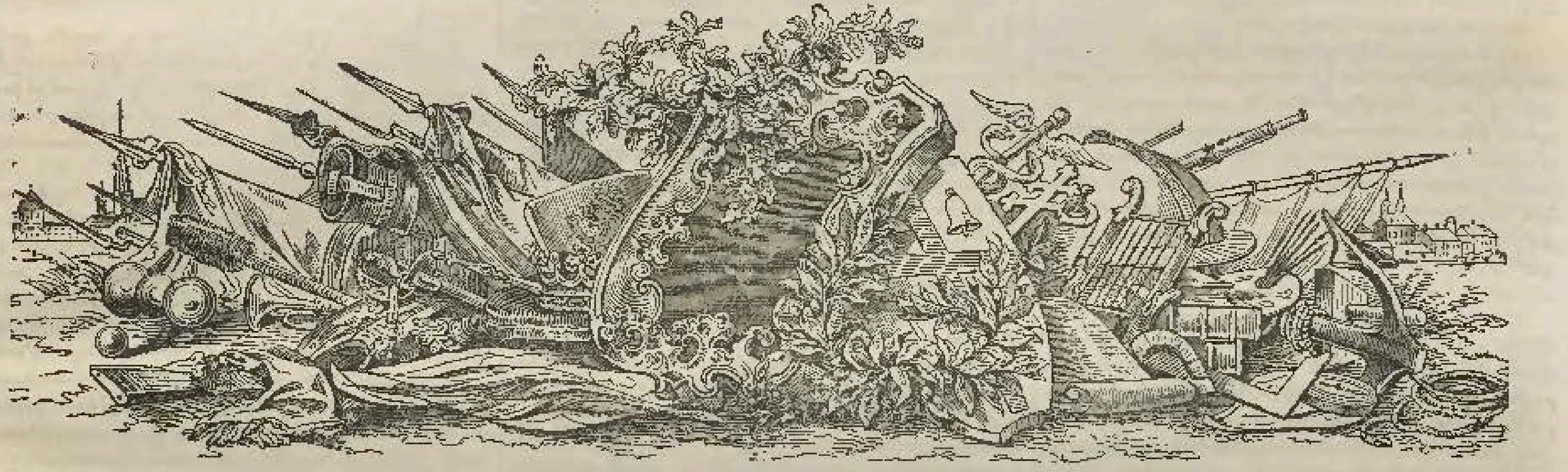

ԹԻՒ 36 — 10 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ (29 ՕԳՈՍՏՈՍԻ) — 1855

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՒՍՏՐԻԱ. Վիեննայի լուրեր: Հիւանդութեան լուր. Ցամաքին վրայ առաջնական կը պատրաստուին: — Պատերազմի լուրեր:
ՖՐԱՆՍԱ. Վիկտորիա Թագուհւոյն արտաքոյ պարգեւները: — Նաբոլէոնին: — Քանրոպեր զօրավարին տրուած պատիւը: — Լորտ Էբլինգթոն: — Օսմանեան դեսպանը: — Ռուսէլի խռովութիւնը:
ԱՆԳՂԻԱ. Պեղրիֆոնտաբիւրեան հիւանդութիւն:
ՀՌՈՄԱՅ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ. Դաշնակցական զօրքին բաշխումը:
ՅՈՒՆԱՍ. Մինիստրներուն դժգոհը:
ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ. Սեւաստոպոլի լուրեր: — Վառնայի ու Պոլսոյ մէջ հիւանդութիւն կը տիրէ: — Պատերազմի լուրեր: Ասիական բանակին ու Կարսի լուրեր:
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԵԱՅՔ. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆՔ. Խորհրդ աշխարհագրութիւն:
ԲՆԱՏԻՍՈՒԿԱՆ. Կարգի յարաբերականութիւն:
ՀԱՆԳԻՍՏԱՐԱՆ. Հրաշալի անձնաւորներ ու հիւանդութեան կապերը. Վերջ:

ԱՒՍՏՐԻԱ

ՎԻԵՆՆԱ, 10 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ.

— Փոքրիկ Թագաւորուհւոյն յանձնուելը (Հիմնուած Թագաւորին Հայրը) Տոն Ֆերտինանտ Հոգաբարձուի մէջ Վիեննա կը սպասուի: Վերջինը իշխանը շատ տարիներէ վեր Վիեննա եկած չէր:

— Սերբիայի Գարամարգեւիչ իշխանը Փարիզէն պատով մայրաքաղաքս հասած է:

— Նոյնպէս 8ին Բարձրագոյն Արիֆ Էֆէնտի Օսմանեան դեսպանը մայրաքաղաքէս մեկնեցաւ Կոստանդնուպոլիս երթալու իր դեսպանութեան անունը պահելով:

ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԼՈՒՐ

ՓԱՐԻԶ, 8 Սեպտեմբերի: Մոնիթէօր կը ծանուցանէ, որ Յուլիսի 12ին Դեհերան Գաղղիայի ու Պարսից արքունեաց մէջ բարեկամական եւ վաճառականական դաշինք մը գրուեր, եւ Շահը նոյն ամսոյ 14ին վաւերացուցեր է:

Փելիսիէ զօրավարին ամսոյ 6ին տուած պաշտօնագիրը կը ծանուցանէ, որ աւելի գնդերը Սեւաստոպոլի նաւահանգստին մէջ Ռուսաց երկրորդ նաւ մը խորտակեր ու անդունդ այրեր է: Թշնամեաց պատնէշներէն նետուած ռումբ մը նոյն ատենին հրաձիգին պատճառ եղեր է, այնպէս որ եղած բոցին լուսովը բոլոր դաշնակցաց բանակը կը լուսաւորէր:

Փարիզ, 9 Սեպտեմբերի: Մոնիթէօր երէկ ամսոյ 8ին՝ իրիկուանը ժամը 8½ին նաւորդէն կայսեր դէմ եղած սպանութեան դաւաճանութիւնը ասանկ կը հրատարակէ: Երէկ կայսրը Իտալական թատրոնը գնաց. այն բազէն մէջ որ պատուոյ աթիններուն մէկ կառքը Թէատրոնին դրան առջեւը հասաւ ու կեցաւ. սայլապանին վրայ նստող անձ մը երկու պզտիկ ատրճանակ պարպեց, բայց գնդակը առանց նպատակին հասնելու: Անկամ՝ ու ըզհանդիպելով: Ոճրագործը, որն որ աւելի խելագարի քան թէ մարդասպանի կերպարանք ունի, անմիջապէս բռնուեցաւ: — Այսպէս կ'ըսէ Մոնիթէօր. բայց ուրիշ պաշտօնական հեռագրական լուր մը կը ծանուցանէ. որ մէկ ատրճանակ մը պարպուեցաւ. եւ թէ յանցաւորը 20 տարեկան խոտաշի մըն է:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԼՈՒՐ

ՕՏԵՍԱ, 25 Օգոստոսի: Աղեքսանդր Բոռնոյ կայսեր հոս գալը կ'երեւայ թէ Պալթիկ ծովուն մէջ պատահածներուն պատճառաւ ձգուած է. ինչու որ Ֆինլանտայի ընտկայաններուն պատրաստութիւնները առ ժամս դադրեցան: Նոյն շաբաթ մեծ զինուորական կրթութիւն մը պիտի որ բոլոր ընդհանուր սպանական Լիւտէրս զօրապետին անձնական հրամանատարութեամբ: Աստ հանդէս 40 վաշտ հետեւակ 32 վաշտ հեծեալ, եւ 18 մարտկոց պատրաստուած են: Ըստ կրկնութեան մէջ Օտեսայի վրայ յարձակումն ու անոր պաշտպանութիւնը պիտի ներկայացուի: Երէկ երրորդ Թեթեւագէն ձիաւորաց բաժնին մէկ մասը Պոլթեհնեէրլ զօրապետին հրամանատարութեամբ քաղաքիս մէջէն անցաւ դէպ ի քաղաքին արեւելեան կողմը բանակ դնելու: Հանդէպ եւսեւէն դալին 11երորդ հետեւակաց բաժինն շատ փափաքը: Քաղաքիս փողոցներուն մէջ ֆիլիպոպոլսոյ զօրաց պաշտօնակալներուն յանձնել երեւնալը նոյն ընտիր զօրքին մտնելը կը ցուցնէ: Մէկ մասը արդէն Պեսարաբիա մտած կը համարուի:

Փարիզէն Սեպտեմբերի 1ին Էնտէփէնտանս լուսաբերին առանձ կը գրեն: «Փելիսիէ զօրավարն Երեւելի գանուող բոլոր Գաղղիացի գնդերն իր քովը կը ժողվէ, որպէս զի իր բոլոր զօրութեամբը խորին անխուսափելիներուն դէմ ուրիշ յարձակում մ'ընէ: Անոր համար ալ Կոստանդնուպոլսոյ մօտ Մասլաքի բանակին մէջ գանուող Գաղղիացւոց զօրաբաժինը հրամանն ընդունած է որ շուտով պատրաստ կենայ: Բայց անհնարին միջոցներն ի գործ պիտի դրուին, որ Կոստանդնուպոլսոյ քովերն եղող երկու բանակներուն մէջ 50,000 մարդ ժողվուի: Գաղղիա պատերազմի պէտքութեամբ յառաջ տանելու համար հետզհետէ պատրաստութիւններ կը տեսնէ: Մասլաքի բերդին անդամը յարձակումն ըլլալէն վեր Գաղղիայէն 70—75,000 մարդ խրկել պէտք: Սեպտեմբերի մէջերը գործելով 25—30,000 մարդ դէպ ի հոն պիտի նաւարկեն՝ որպէս զի պակասներուն տեղը լեցնեն, եւ բանակին յառաջուան լման թիւը լրացնեն:

Խորհին Գաղղիացւոց նաւահանգիստներէն դէպ շարունակ հիւանդ զինուորներ կը հասնին, որոնք ճշդապաշտութեամբ եւ ուրիշ ծանր թանձրով կարգադրուած առողջութիւնն նորէն ստանալու համար իրենց հայրենիքը կը խաղաղին: Բանակին մէջ մաքրութիւնը գրեթէ դադրած է, բայց անոր հակառակ Թարմ կանխեցուցին եւ որոնց դիւրութեան պատճառաւ զինուորները լիովապարութեան անոր կը կրեն, բայց հասարակօրէն աս հիւանդութիւնը շուտով կ'անցնին: Իսկ որ, ինչպէս կը կարծուի, շարունակ ցնցերը փոխանցուելով, կամ թէ, որն որ աւելի հաւանական է, խրամի ջրոյ մէկ մեծ մասը Սեւաստոպոլի աւելու ձմեռելը ըլլայ, ան ատեն ձմեռուան արշաւանաց կարուած կապակցիս պիտի թեթեւնայ:

ԳԱՂՂԻԱ

ՓԱՐԻԶ, 29 Օգոստոսի: Կայսրուհին Վիկտորիա Թագուհւոյն Փարիզէն մեկնելու ատեն ծանրագին ադամանդներով զարդարուած մեծագին ծաղկի սկուտ մը պարգեւեց: Թագուհին՝ թէ կայսեր եւ թէ կայսրուհւոյն կողմանէ ընդունած պատուոյն վրայ շատ շարժած էր: Երէկի դաշտին վրայ եղած զինուորական հանդէսը զինքը մեծապէս զմայլեցուցած էր, այնպէս որ բարձր ձայնիւ ըսած էր. «Աս ինչ գեղեցիկ բան է»:

Կայսրուհին յաւայնց վիճակի մէջ կը գտնուի:

Թագաւորւոյն Փարիզ գտնուած ատեն արեւելեան խնդիրն ալ մէկ քանի խորհրդակցութեան նիւթ եղաւ: Կ'ըսուի թէ աս խորհրդակցութիւններուն պատճառաւ եղած են Գաղղիայի ու Անգղիայի մէջ դաշինք մը գրուելուն, որով ամէն ազգաց կարեւոր դէպքերուն լուծումը յառաջուընէ սրուած է: Համանախանձորդ աս դաշինքը պիտի հրատարակուի, բայց միայն աս է իր վախճանը, որ Գաղղիայի ու Անգղիայի միաբանութեանը հաստատուն խարիսխ մը տրուի: Պատերազմը շարունակելուն վրայ, ալ էկ աղբերներէ կը լսուի, թէ երկու տէրութիւնք ալ միաբան են, եւ կ'ուզեն ամենայն զօրութեամբ յառաջ տանիլ, որպէս զի ամէն կողմ՝ ալ Ռուսի զօրութիւնը կարի, եւ մինչեւ որ իրենց վախճանին չհասնին, որ եւ իցէ խաղաղութեան առաջարկութիւն պիտի մերժեն:

Լսենան յայտնի եղած է, որ Վիկտորիա Թագուհին Քանրոպեր զօրավարին հետ չափէ դուրս պատուով փարուած է: Ան քով հաշի ատեն զօրավարն իրեն կանչեր եւ քովը նստեցուցեր, եւ շատ մտերմութեամբ խորին պատերազմին վրայ խօսակցեր է: Ուրիշ անգամ՝ մէն ալ իրեն խնդրեցեր է որ Աղբերթ իշխանին բնակարանը գայ: Իրեն հոն երթալէն քիչ մը վերջը Թագուհին ալ հոն երեւցեր է: Զօրավարն ուզեր է անկից հեռանալ, բայց ստիպուեր է մնալ եւ նստիլ. ասոր վրայ Թագուհին իրեն հետ երկայն ատեն խօսակցելէն վերջը ըսեր է որ «Ինքը կայսեր հաւանութեամբը Բաղնեաց կարգին չքանշանը իրեն պարգեւած է»:

— Փոքրիկ լրագրոյն համեմատ Սարտինիայի Թագաւորը Սեպտեմբերի 16ին Փարիզ պիտի հասնի: Նոյն լրագիրը կ'ըսէ թէ Սէնտ-Հէլ-Քոտէր ծանրիկ հիւանդ է, Թայլաթանը բռնուած ըլլալով: Չարոնինոյի իշխանը շատ մը ստոր պաշտօնակալաց հետ Սարտինիայի փոխէն Կոստանդնուպոլիս կ'երթայ. կ'ըսուի թէ սահմանեան խաղաղներու գունդ մը պիտի կազմէ, որուն մէկ մասը Լեհացիներէ պիտի'որ ըլլայ:

— Փարիզ, 1 Սեպտեմբերի: Օսմանեան նոր դեսպանը Մէհմէտ Պէյ՝ Ռէշիտ Փաշային որդին երէկ իր դեսպանական անձնիւթիւրուն ընկերութեամբը կայսեր ներկայացաւ, եւ իր դեսպանութեան թուղթն ընծայեց աս խօսքերով.

Մեծափառ Տէր.

Իմ՝ բարձր տիրոջմէս՝ մեծափառ Սուլթանէն՝ ինծի յանձնուած ըլլալով՝ այն բարեկամական յարաբերութիւնները որք սը ... [illegible] հաստատելու, որն որ երկու տէրութիւնները այնչափ երկայն ատենէ վեր իրարու հետ ունին ու կը կապէ, ամէն բանէն յառաջ ձեր մեծափառութեան իմ՝ վեհապետիս եւ Հայրենեացս շնորհակալութիւնը կ՚ընծայեմ, այն աջնաւորական ջանքերուն համար՝ զորոնք ձեր մեծափառութիւնը իրաւանց, արդարութեան եւ քաղաքակրթութեան յաղթանակին համար ի գործ կը դնէ։ Այս իմ բարձր վեհապետս ինծի յանձնուած բարձր գործողութիւնը նկատելու ատենս՝ ասոր կատարումը միայն ձեր մեծափառութեան առանձին բարեհաճ խնամքէն կը յուսամ, որուն որ մինչեւ հիմա այնչափ սրտեռ ու փառաւոր ցոյցերը տուած է։

Կայսրն աս պատասխանը տուաւ․

Կը ճանչնամ, տէր դեսպան, այն փոյթը, զոր որ ձեր Սուլթանին շահուն կը մատուցանեմ՝, եւ այնչափ ջանքը, զորն որ Անգղիայի հետ ի գործ կը դնեմ՝ իր պետութեան անկախութիւնը պաշտպանելու համար։ Կ՚ուզեմ որ Տաճկաստան չէ՛ թէ միայն անկախ այլ նաեւ հաստատուն ու զօրաւոր ըլլայ։ Իսկ Սուլթանին ներկայացուցչին ընտրութիւնը գալով ուրախ եմ, որ անիկա մէկ մեծ մարդու մը որդւոյն վրայ եղած է, որն որ շատ պարագաներու մէջ իր երկրին մեծամեծ ծառայութիւններ բրած է։

Ս՚Ենճէնէ՝ Ընժէի մէջ պատահածներուն վրայ հիմա տեղեկութիւն մը կը հրատարակէ, որն որ հետեւեալ առանձնական ծանուցման? մէջ կը բովանդակուի։ Շատ ժամանակէ վեր հեղձաքարի բովագործները կառավարութեան բռնի ընկերակցութեան գաղափարներ ունեցողներ ծանուցուած էին։ Դանուեց էր, որ Սոցիան ընկերութիւնը, որն որ 1851ին դեկտեմբերի դէպքերը յառաջ բերած էր, եւ հետեւեալ եւս եղող երեք գաւառապատութիւններով Ընժէի, փոքրիկ Նեւանի մէջ մեծ հարուած մ՚ընդունած էր, ալ գործաւորներէն շատ ընկերներ ունէր։ Ի վերայ այսր ամենայնի չէր կարծուեր որ այնպիսի յանդուգն փորձի մը ձեռք զարնեն, որն որ Օգոստոսի 26ին գիշերն եղաւ։

Ապստամբութիւնը Թրէլաղէի հեղձաքարահանքերուն մէկ յառաջապահն խմբեալ, որուն համեմատ աւելի գիշեր առեն Ընժէ քաղքին յանկարծակի յարձակմամբ մը պիտ՚որ տիրէին, դամի պիտի թալլէին եւ անտայ պիտի դարձնէին։ Շատ համար արտաքոյ կարգի հսկողութիւն մը հրամայուեցաւ եւ ամէն մարդ զգուշացած աչքը բացած էր։ Սէս գիշերուան մէջ ապստամբութիւնն Ալբէսի գաւառի վրայ ամէն մինչեւ տասը ատիճաւորներ բանտարկեց, ուրիշ ալ ուրիշ ամէն առաջատարութեանց մէջ մասնակից էին եւ հիմա մեծ բաղմութեամբ մը հետեւողը կը սպասէին։

Ըստ առնչութեան ժամը 1ին մարդը առաջնորդով մը հրամանատար Ընժէն զօրապետը լուր տուաւ, որ 200—300 հոգւոյ բազմութիւն մը, մեծ մասը զինեալ, Թրէլաղէի բարաշաւներէն Մորաքայինէն երթը եղելով քաղքին կը մտնեն։ Գունդը Պրասիներ արուարձանին մէջ մնացած էր, երբոր զօրապետը ճարտար կարգաւորութեամբ իր զօրքով դաշտը պաշարեց։ Աս գործքը շատ շուտով եւ շատ որոշ եղաւ։ Ըստ աղձիւներն հոգեւոր հոգի ձեռքերնին զէնք բռնուեցան, իսկ մնացածները փշերն ազատութեան առած փախան։

Ըռնուած զէնքերուն մէջ կան ամէն տեսակ հրացաններ, կէս մը տոփնով եւ կէս մ՚ատանց ատրճի, փառոցով եւ մեծ գնդակներով լեցուած, բրիչներ, խոշոր երկաթաձիներ, կացիններ, ատրճանակներ, դաշոյններ, մէկ խօսքով ապստամբութեան ամէն տեսակ զէնքերը։ Ըռնուած ուրիշ մէկ երեւելի բան մը ապստամբներուն գլխաւորութեան վրայ ամենեւին տարակոյս չթողուր, այսինքն է տասը հոգի բռնուած սայլ մը, որուն մէջ 200 Փէլէբ՚ ափամի փամուշ, 25ական պատրոյգ, եւ չորս դանակի կարլիկին կար, զորոնք ապստամբութիւնը ձեռքերնէն առաւ։ Ըն սայլին մէջ կային նաեւ մեծ պարաններ, երկաթէ լծակներ, հրաքաններ, եւ այլն։

Ժամը 8ին խռովութիւնը զսպուած էր եւ Ընժէի բնակիչքը այնժամայէն ետքը խնդան մեծ անմիտ փորձը, զորն որ ապստամբութեան հսկողութիւնն անմիտ ըրած էր։

Խռովարարներուն ձեռքը գտնուած զէնքերը կէս մը Թրէլաղէի ապստամբութենէն առնուած էին, որոնց զինուորանոցին վրայ առաջակները կացիններով, ու հրացաններով յարձակած էին եւ իրենք չէին կրցած դէմ դնել, ամէն դատ հաստատակութեան հրանոթներուն (ճամբաղնաբասներուն) բոլոր զէնքերն ալ առած էին։

Մինչեւ հիմա ժողվուած զօրքերէն յայտնի ցուցուեցաւ, որ աս առանձին ընկերակցական եւ ամբողջապէս զօրաւոր դաւակցութեան միայն քաղաքը կը գոցուէր։

Ընժէի դատաստանական ատեանը սեպհը որ աս դէպքը, որուն խմբեալներէն մեծ եռանդեամբ կը տարուի, պէտք է համարձակութեան ծանուցանել։

Ընժէն եւ Լուարի կուսակալն Ընժէի պատերազմի վրայ կոցբնել տուած յայտարարութեան մէջ աս դէպքը, բաց ի քանի մը ինչոց տարբերութենէ, բաց ամէնայնի նոյնպէս կը պատմէ։ Այնչափ խառնվածքներուն թիւը 600—700, եւ ետքի գարուն վրայ բռնուածներուն թիւը 12, իսկ Ընժէի բանտերուն մէջ բռնուածներուն 138 հոգի կը դնէ։

Ընժէին եղած ուրիշ թուղթ մը կ՚ըսէ որ աս գործքիս առեն կրակ ամենեւին տրուեցաւ, միայն մէկ հոգւոյն մէջ այլ պարզուեցաւ։ Ջիւղատան տնտրապետը 27ին 100 հոգի մէկտեղ առած անտէ Թրէլաղէի անտառ, մէկ անձամբ խուզարկութիւններ ըրեր, եւ աս առթիւ շատ անձինք բռնադրուեցան։ Կը հաստատուի որ ապստամբութեան հրամանը փարիզի գործաւորներէն մէկէն եկած ըլլայ եւ Թրէլաղէի եւ ուրիշ տեղերու բոլոր ապստամբները իրենց առաջնորդին հետ համբայ եկած ըլլան։

ԱՆԳՂԻԱ

Լոնտոն, 23 Օգոստոսի։ Կը լսեմ որ Լորտ Քլէնփիլը Կանլիսի զինակցութեան հետ մանրամասն կերպով քննութիւն եւ արգելն հրաման տուաւ է Քուլարի (Սպանիոյ կղզւոյն ծովեզերքը) Սպանիա կղզւոյն հետ ծովուն առնելն հեռագրական թելով կապելու։ Այս հեռագրական թելը Մալթայէն մինչեւ Աղեքսանդրիա եւ անկէ մինչեւ Ալեքսանդրիա։ Բարեւարէն մինչեւ Մալթա ըլլալու ծախքը 10.000 փ. ստերլին կը համարուի, որն որ կէս մը Անգղիա եւ կէսն մ՚ալ Մալթա կղզին պիտի վճարէ։ — 1200 անգղիացի զօրք 34 պաշտօնեայով դէպ ի Խրիմ երթալու համար նաւ մտան։ Ջրասուզակներ մեծ քանակութեամբ եղած յաջողութիւնը շարունակ նաւարկեցաւ։

ՀՌՈՄԱՅ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ

Հռոմէն Օգոստոսի 22ին փարիզի Փէյէ լրագրին կը գրեն թէ Պաղղէքադը Հռոմ կեցող պաշտպան զօրքն եր Սեւաստոպօլի պաշարման մասնակից ըլլալու կամքը յայտներ է, եւ պատերազմի պաշտօնեան ալ Պէրլինը ալ Մոնթէնէլ զօրավարին հրաման տուեր է որ կարող ըլլայ նոյն փախածներն համար բաբաղրանքները խոստումին 15 հոգի ընտրել։ Բանիք ինքնաձեռ կ՚ուզէին ալ զէնքերը առաջարկողներէն ընտրուեցան, եւ դէպ ի Ջիվիթա Վէքքիա ճամբայ դրուեցան, ուր որ հոն դանուող պաշտպան զօրքին Խրիմայով զինուորներուն հետ միանալով շուրջ 400 հոգւով գունդ մը կազմուեցաւ, որն որ պզտորուած թուղթէն հոն եկող շոգենաւին հետ Խրիմ՝ պիտի նաւարկէ, կամ արդէն նաւարկած է։ Բայց աստից պատմուած հաւանի ապաւանդ զօրքը քիչցած չէ, որովհետեւ յանձնի նոր զինուորութեան դրամները կ՚ըլլան, այնպէս որ գունդերուն բազմութեան թիւը միշտ ամբողջ է։

ՍՊԱՆԻԱ

Մ՚ՏՐՈՒՏԷՆ Օգոստոսի 29ին Գաղղիական լրագիրներէն մէկուն սրպէս կը գրեն։

Սանփանոնէի կոմսին Վ. բէՆնայի մէջ Շանկարի կոմսին բռած այցելութեան վրայ հոս շատ կը խօսուի։ Այս դէպքին վրայ հետեւեալը կրնանք երկրէ հաստատուն ձեռքէ հաղորդել։ Կ՚երեւայ որ Սանփանոնէի դուքսը Սպանիայէն ելած ատեն միտքը համառած գրած էր Շամպարի կոմսին այցելութիւն մ՚ընելու։ Վ. բէՆնա հասնելէն ետքը ունեցած դիտաւորութենէն ետ չեկաւ։ Սպանիայի Վ. բէՆնա կեցող դեսպանն իշխանին միայն խմնայով ըսեր է իրեն, թէ աս այցելութիւնն իր կողմէ պատշաճ հայելու չէ։ Սանփանոնէի դուքսը պատասխան տուեր է թէ ունեցած զինուորութենէն ետ պիտի չկենայ, որովհետեւ Շամպարի կոմսին հետ այնպիսի կարեւոր ցեղական խնդիրներու վրայ պիտ՚որ խօսակցի՝ որոնց հետ Սպանիայի թագուհին ալ մասնակցութիւն ունի։ Պ. եռապան այս ամէնայն իր կառավարութեան պէտք խմացուց, որն որ անմիջապէս հեռագրով պատասխան տուաւ թէ դուքսն որոշման վրայ աստից կը տեղեկանայ ու կը պարսաւէ։ Բայց Լա Թուրքէ ս՚Ս. ջիրմի դեսպանին պաշտօնակալը Սպանիայի կառավարութեան ձեռքը համնելէն յառաջ Շամպարի կոմսը Վ. բէՆնա եկած էր։ Այցելութիւնն եղաւ, եւ դուքսն ու կոմսը իրարու ամէն կերպ քաղաքավարութիւններն ըրին։ Կառավարութիւնն խմանալէն ետքը Սանփանոնէի դուքսին զրկելով իր ազնւականութեան տիտղոսը չեղեալ ըրած է ու տեղակայութիւնը ալ չինելն սկսաւ ընել առնել։ Իսկ նոյն ժամանակ դր. [illegible]

Այսինքն պատուէր ընդունեցաւ Սանփանոնէի դքսին թագուհւոյն կողմէն բացայայտ ծանուցանելու, որ անյապաղ Սպանիայէն ելլէ ու Հերպեւայն երթայ։ Թագուհւոյն քրոջը պատիւ թող չտար պաշտօնէէն որ աս դէպքին վրայ պաշտօնական յօդուածին մէջ՝ տեղեկութիւն ընէն կամ ասոր վերաբերեալ պաշտօնական թղթերը հրատարակէն, բայց աւագանեաց (Քորթէսն) ալ նոյն անէն պիտ՚որ իրեն հաղորդեն։

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆ

ՊՈՒԽՐԷՇԷՆ Օգոստոսի 30ին Հ—ոսթ—կան լրագրին Թղթակիցներէն մէկը Սերպիայի իշխանութեան վիճակին նկատմամբ այսպէս խորհրդածութիւններով երկայն տեղեկութիւններ կը գրէ, որմէ հետեւեալ կտորը հոս կը դնենք։

Ծխալէնե., կ՚ըսէ, Սերպիոյ աղջին Ռուսաստանի ունեցած համակրութիւնը չկրնար մերժուիլ, սակայն իրաց վիճակին քիչ մը տեղեկութիւն ունեցողներուն համար յայտնի է որ ատիկա բնական բան մը համարին։ Ինչու որ ծանօթ է Ռուսաստանն անեխար Սերպիայի համար բրածները, եւ թէ ինչպէս բարձրագոյն Դրան հետ գրած դաշնքներուն մէջ վերաբերեալ իշխանութեան իրաւունքները հաստատելու եւ ապահովցնելու փոյթ տարած է։ Աս զգացումները դաշնակցութենէն ետքն ալ Ռուսաստանի պաշտպանութիւնը յառաջացած Սերպիայի վերաբերեալ մեծ դաշնանիւթ նորէն նոյն երկրին հետ մնացած։ Հոս ասիկա միայն կը միտենիք, կ՚ըսէ, որ Սերպիոյ Ռուսաստանի ունեցած համակրութիւնը գլխաւորապէս երախտագիտութեան զգացմունքէ յառաջ կու գայ, որուն վրայ աւելցնելու է նաեւ ցեղական ազգակցութիւնն ու կրօնական զանազանութիւնը։

Բայց սակայն մեծապէս կը սխալին անոնք որոնք կը համարին թէ Սերպիացիք, պարագաներն այսպէս բերած ատեն, կամաւ եւ յօժարութեամբ Ռուսաց իշխանութեան տակ ուզեն կենալ. կարծեմ թէ եւ ոչ մէկ Սերպիացի մը կայ որ աս բանին բաղձայ։ Իրենց գլխաւոր ջանքը՝ կատարեալ ազատ եւ բարօրութեան ինքնագլուխ ըլլալ է։ Թէ որ ասի անկարելի է՝ ան ատեն Սերպիացին ուրիշ յօժարութեամբ Ցաձկի վերնագոյն իշխանութեան տակ կը մնայ՝ քան թէ որ եւ իցէ ուրիշ տէրութեան, որովհետեւ արդէն հիմակ իսկ Ցաձկաց կողմանէ բռնութեան կամ հարստահարութեան եւ ոչ խօսքը կ՚ըլլայ։

Վ՚առն՚ու. ... Քոփըհապիէնեւ կը ծանուցանէ որ քիչ ժամանակէ ետքը Վառնայէն դէպ ի Սեւաստոպօլ, Պալքլաւ ու Հէրսոնէզեան գրուած հեռագիրները մէկ մէկ տանելով, Վառնայի վրայէն Կոստանդնուպոլիս Վ. բէՆնայի հետ ուղիղ հեռագրական գծով մը պիտի կապուի։ Նոյնպէս յաձախ հաստատելով մը կը խօսուի որ նոյնպիսի հեռագրական գծով մ՚ալ Կոստանդնուպոլիս Աղեքսանդրիայի հետ պիտի կապուի, եւ ետքն ալ նոյն գիծը Հնդկաց Գուլֆերէն ու Պօմպէյի վրայէն դէպ ի Հնդկաստան պիտի երկարեցուի։

Մօրնինկ Ճրրոնիքըլի Եւ. 3ին հեռագրով կը ծանուցանեն որ Լէյբ—Հօրն Կոստանդնուպոլիսէն մինչեւ Օգոստոսի 27 պատահած լուրը բերեր է։ Սեւաստոպօլի առջեւ անգղիական մարտկոցներուն կրակը ետքի օրերը մեծ սաստկութեամբ նորէն սկսեր եւ Գաղղիացւոց մարտկոցներէն իր կենդրոնը զօրաւոր օգնութիւն մը գտեր է։ Մեծ պատրաստութեամբ եղած գործողութիւնները գլուխ եղանակաւ յառաջ գացեր են։ Կոստանդնուպոլիս եկած լրագիրներուն նայելով, Ռուսները Պալաքրավ աշխարհին եռեւը եղած ամրութիւն շիներ են, որոնք կէս բոլորակ կը կազմեն։ Թշնամեաց բանակը Պելպէքի բարձրաւանդակներուն վրայ ամրած շարժումներ ըրեր է։ Գաղղիացիներուն իրենց ձախ թեւը Չէռնայայէն պաշտպանելու համար նոր ամրութիւններ շիներ են։ Սեւաստոպօլի պաշտպանողն զօրքը լաւ երբոր օգնութեամբ Ս. Նիկողայոս եւ Ս. Կաթողիկէ ամրոցներուն մեջտեղը կամուրջ մը ձգեր է, կ՚աշխատին, որով Հարաւային ու Հիւսիսային բերդերուն մէջ հաղորդակցութիւնը կրնան պահել։ Իսկոր գաղղիական շոգեշարժ կրկնագործ նաւերը, որոնք դէպ ի Պերեկոփ նաւելու համար պատրաստ գտնուելու հրաման ընդունած էին, հիմակ զինուորները պիտ՚որ առնեն ու նոր զօրք առած պիտի դառնան։ Մէհմէտ Ալի Փաշային ի վեր նորէն իր կատարեալ ազատութիւնը գտած էր, եւ հիմա մեծ ալիքալ Սուլթանին հետ բարեկամութեան մէջ է։ Որովհետեւ Դանուբին բերանը դաշնաւորաց քանի մը թնդանօթանաւեր երեւցեր են, անոր համար առեւտրական ապահովութիւնը չէ արգիլ նաւերուն գետին իրենց սիրած կողմէն անցնիլը նորէն սկսեր է։

Կոստանդնուպոլսէն Օգոստոսի 30ին հեռագրի ձեռքով կը ծանուցանեն թէ պաշտօնէից մէջ փոփոխութիւն եղած է. Համբուն այնպէս է որ Մէհմէտ

Էնք փաշան փոխարքայ պիտի՛ որ ըլլայ․ ուրիշ լուր մը կըսէ թէ վերջինիս փաշան ծովային զօրութեան պաշտօնեայ եղած է։ Հալիլ փաշան Հանգստեան վիճակի մէջ կը մնայ։ Լորտ Ս․ ֆիլտ այսօր առտու Լոնտոն եւ գնաց։ Իսմէյլ փաշան կը Համբերութիւնը երկու օր ալ ուշացուց։ Արեւելքէն երեւելի լուր մը չկայ։ Վ․ փաշային գունդը առ այժմ Հոս կը մնայ։ Դաշնադրութեան յանձնաժողովին ընտրելոց պաշտօնի Հանձնը կը ծանուցանեն։ Ուրիշ անուանումներ ալ կը սպասուին։

Աղանդը Սուլթանի քով պատուհաս ու Դումարում մնաց կամ անկից ծով գացող Նաւերուն երեւելիներն վեր Հաւաքեան, ու ձեւերը քանի մը խօսքերով (լուսաւոր ուղղութեամբ) վրայի կենդանիները մէկ երկու ու մէկ Սուլթանի գնացներուն մէջ վաճառականը ետ դարձուցին․ վերջն Հօրը Նշանակեալ տուն վերադարձան եւ կորուսեալ ամենայն Նաւերուն մեծը կորսնցնելով, բայց ինչ դիմադրութեամբ կանգնեցաւ։ Բանակը պարապ նաւակներ կամ աւելի մեծերը Համար եւ կամ ասոր կից բարձր դիրք միայն կենալու վարձու։ Կոխան անպատրաստ էին, ու կենաց եւ բոլոր վրայ թշնամութեան մը պահանջ, ինչ համեմատութեամբ բոլոր Հանգիստ տուեալներուն վիճակի մը կը Հաստատէր որ ալ ամենայն բանի չէր։ Այս ամենայն Աշտարակին Պոլսոյ եւ կայսերական պաշտօնէից մէջ գտնուող բոլոր վերին Համար Նաւորդ կամ Եղբայրներ պատրաստութեան մէջ կալուածին մարդիկ Նաւերուն Պոլսոյ նաւատորմին պաշտօնական Ներքին Կեդրոն ընդհանուր Պոլսոյ Համար Նաւատորմի Համաձայնութեան տակ Սուլթանի գնաց եւ մեծ երկրաշարժը վրայ Համար։ Այս պաշտօնական ընտրութիւնը նոյն Համար լուրը երկու Համար կառավարութիւնները յաջող ելք ունենալու։ Բուլղարի երեսփոխան ժողովը, որ ալ նոյն պաշտօնակից ընկերացած ու ամենայն չափ գնացին, կենաց պատերազմի եւ լուսաւորութեան աւելի Նաւերը խօսեր պատուհասեցան։ Այս եւ այլ սպառնալիքներ կապուած ընտրելիներէն ժողովք մը դրուեցաւ ամէն բան երկու կողմն ալ մէկ ընդհանուր վրայ կը յաջողին Համար Վ․ Ֆոնտէնէ ստացաւ Հաշտութեան ու կոչեցին մը։ Վ․ Ալէնի Սուլթանի հրաւիրեց, որպէս զի նաւատորմիղը Համար եղած է, ըլլալու ամէն անասկածելի կողմերը վերցնեն։ Պոլսոյ երկու աւելորդական պաշտօնակցական յաջողութիւն ալ ստացուեցաւ, որոնք վարժական 10ական օր Սուլթանի քով պիտի՛ որ սպասեն։ Ա․․․

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Խրիմ Տաւրիդեան։

Բ․

(Վերջ)

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ծննդենէն գրեթէ 380 տարի յառաջ, երբ որ Սկիւթացիք Սարմատացւոցմէ լաւ մնալով ճնշուեցան, Տաւրիկեայք Խրիմին զօրանալով, իրենց իշխանութիւնը կամաց կամաց բոլոր Խրիմ թերակղզւոյն վրայ տարածեցին։ Անոնք Պոսփորոսի թագաւորները Համար Յոյները Հաշտութեան անանց Հարկերով ու ապրուստով Հարկ ունէին, որ Յոյները Հիւսիսային գաղթականն Քերսոնէսի 112 տարի յառաջ Պոնտոսի թագաւոր Միհրդատ Եւպատորին օգնութեան կանչեցին, որն որ Տաւրիկեայց յաղթելով բոլոր Խրիմի իր իշխանութեան տակն առաւ։

Բայց Քրիստոսի ծննդեան ատեններ Աղանները Խրիմ յարձակելով սկսան Պոսփորոսի թագաւորներէն Հարկ առնել, եւ 62էն բոլոր Տաւրիկեայնը վերցուցին։ Բայց իրենց իշխանութիւնն ալ նոյն դարուն միայն մինչեւ մաս կենալ տեւեց։

Քրիստոսէ երկրորդ դարուն կէսին Աղանները Գոթերուն ձեռքով Խրիմէն մերժուեցան։ Իրենց իշխանութեան ատեն, որն որ Գիտնականներու ու Նաւատորմին Համար, Նաւատորմին կրթութեան Համար եւ ամենայն Համար Խրիմի մէջ տարածուեցաւ, Գոթեր եւ այլ Համարներ ալ մէկ բեւեռային Համար Աշխարհագրութեանց Համար։ Գոթերը, որ իրենց բոլորը Պոսփորոսի, Տաւրիկեայց եւ Գոթացւոց մէջ, Աղան է որ Գոթացիք 375էն Հոնաց իշխանութեան տակ մտան, բայց իրենց լեզուին վրայ մնացած ընտանիքներին պահեցին եւ իրենց աւանդական քրիստոնէութեան Թագաւորութեան ունէին։ Չորրորդ դարուն գէթ ի վերջեր իրենց Թագաւորութիւնը Պոսփորոսի մէջ վերջացաւ։

Հոնաց իշխանութիւնը կործանելէն ետքը Հոնգարացիք (Մաճառները) Խրիմ գալով Պոլիզարացւոց Հետ պաշտպանողական ու յարձակողական դաշինք մը դրին, եւ Խրիմէն դուրս Տօն ու Տնիեսթեր գետերուն մէջտեղի երկիրներուն բոլոր տիրեցին։

Բայց 679էն Հունգարացիք ասիացւոց Քաղաքներուն իշխանութեան տակ մնացին, որոնք Գոթացիները ու ծովեզերեայ վրայ գտնուած Յունաց քաղաքները ալ Հարկատու ըրին։ Այս ժամանակներէն ի վեր Խերսոնիզոսին շատ մասը Բիւզանդիոն եւ Գոթացւոց բնակած քաղաքներն մնաց ալ Գոթերու բնակէին։ Քաղաքացւոց իշխանութեան ժամանակ Խրիմի մէջ քաղաքներն Հրէայք Հասան։

882էն Փէչէնէկները (Bessenyő), որոնք Հունգարացւոց ազգական բայց անգութ ազգ մըն էին, Խրիմ յարձակելով Հունգարացիները եւ ասոնցմէ պաս բոլոր ազգերը Խերսոնիզոնէն դուրս վանեցին։ Քաղաքները ան ժամանակներէն ի վեր Ռուսաց մէջ կը տիրէին, եւ 1015էն իրենց Թագաւորութիւնը կործանեցաւ։

Մետասաներորդ դարուն Փէչէնէկները սկսան Խրիմի Քումաններուն (Uzen, Polovzen) տեղի տալ, որոնք նոյն կերպով Գոթացիներն ու Յոյները իրենց Հարկատու ըրին։

Թաթարները 1237էն Թաթարները ձեռքով քշեցին։ Անկէց ետքը Թաթարաց աքսորեալները բայց ի անգղիներէն իրենց բնակիչներէն ու ծովեզերեայ Խրիմի բարձրաւանդակները բնակեցան, մինչեւ որ Մէնկեր-Թիմուր Խրիմի առանձին տէրութիւն Հաստատեց։ Յոյներն ու Գոթացիք, ինչպէս որ անկից յառաջ Քումաններուն՝ նոյն ատեն ալ Թաթարներու Հարկ կը վճարէին։ Այս ժամանակներ Խերսոնիզոն Խրիմ քաղաքն, ուր որ Թաթարները մեծ վաճառականութիւն խաղցին, բոլոր արեւելեան ազգաց առեւտուր Հիմնական սեղանն ըլլալու։

Որչափ ատեն որ Լատինացիք, այսինքն՝ Խաչակիրները Կոստանդնուպոլիս տիրեցին, Վենետիկցիք Խրիմ, թէպէտ ու թէպէտ մեծ վաճառականութիւն կ՚ընէին։ Բայց երբ որ Գէնուացիք Յունաց Միքայէլ Պալէոլոգոս կայսեր Հետ 1261էն դաշինք դնելով Յունաց գաւառներու մէջ մեծ առաւելութիւն եւ Սեւ ծովու մէջ ազատ Նաւարկութիւն բերուեցան, սկսան Խրիմի վաճառականութիւնը իրենց գրաւել Յոյներուն եւ Խազարներուն ձեռքէն առնելով։ Այս պատճառաւ, որչափ որ այնուհետեւ պատերազմներ եղան՝ միշտ Գէնուացիք յաղթող գտնուեցան։ Թաթարները Խանին Հաւանութեամբը Քէֆէն նորէն կանգնեցին ու ատ քաղաքը իրենց վաճառականութեան կեդրոնն ըրին։ Բայց անկից Սուտաղ ու Չէմպալօ (Պալաքլավա) քաղաքներուն ալ տիրեցին։ Սուտաղ է որ մեծ Խանին Հարկ մը կը վճարէին, բայց Խրիմի բարձրաւանդակները բնակող իշխանները իրենց չափէն կը գործածէին, ու երբ որ իրենց չէր յարմարեր պտուղ մը կ՚առնէին։ Այս առեւտրական կեդրոնը կ՚ըլլայ ի Խրիմ երկու վաճառականութեան ձեւերը կայի, մէկը Քէֆէ (Թէոտոսի) Նաւահանգիստ ու Կիլիկեան փոքրն դէպ ի Թանա Հէրկենար, միւսն ալ Պոլսոյ, Թաւրէժի վրայէն Տրապիզոն կու գար, անկից ալ ծովով Սեւաստոպոլ կ՚անցնէր։

1475էն Տաճիկները Քէֆէի, Սուտաղի, Չեմպալոյի ու Թանայի տիրելով Գէնուացւոց զօրութիւնը Խրիմի մէջ քշեցին, առաւ Գոթացւոց իշխանութեան ալ վերջ մը տուին։ Անոնք Թաթարներու Խաներուն վրայ Հսկելու Համար երեւելի քաղաքներու մէջ պաշտպանող զօրք դրին, որոնք մինչեւ 1584 Տաճկաց ամէն գաւառին քան թէ Հպատակ էին։ Անոնք մը Խրիմի շատ ծաղկած վաճառականութիւնը Հիմնովին անհետացուցին, որովհետեւ Տաճիկները Սեւ ծովն ամէն Եւրոպացի ազգաց առջեւ գոցեցին։

Մինչեւ անցեալ դարուն մէջերը Թաթարական տէրութիւնը, որն որ բացի Խրիմէն Սեւ ծովուն բոլոր Հիւսիսային եզերքը կը պատէր Լեհաց եւ Ռուսաց մեծ երկիրն պատճառեց, որոնք Խրիմի Խանին 100,000 Թաթար ասպեկան ասոր զօր կը վճարէին, որպէս զի իրենց գաւառները Թաթարներու աւերածներէն ազատ պահէին։ Այս անկարգութեան Կոստանդին Բ․ կայսր մեծ փախսած մը առաւ, որ Նախ իրենցմէ մեծ երկիր մ՚առաւ, ու ետքն ալ բոլոր Խրիմ առանձնական տէրութեան Հետ միացուց։

Խրիմ իր տարածութեամբ Համեմատ շատ քաղաք ունի, որոնք գլխաւորապէս շատ Հին ժամանակ կրթեալ ազգերէն, Յոյներէն, Գոթացւոցմէ եւ Գէնուացւոցմէ շինուած էին։ Հաւանականք մինչեւ Հոս Հասան։ Քերսոնիզոնյն մէջ Թիմուրով Թաթարական ազգերը միշտ ուսումնասիրական ու աւերակները Հնութեանց Թողուցին։ Խրիմ Հին առեւտրական անհետած ծովեզերեայ Համբաւաւոր մէջ մ՚ալ սկսաւ քանդել, որովհետեւ Թերակղզին Հիւսիսային Հեռաւոր Նախաւանդն միայն Տաճկաստանի վրայ յարձակելու եւ կամ իւր գլուխ պաշտպանելու Համար բարձր Նաւատորմիղ մը երեւելութիւնը ունի։

Խրիմի տեղերն ու քաղաքներն են․

1․ Փերեկոփ, գիւղ որ Թաթարներու Օր դարւոր կ՚անուանեն ու նոյն անունն ունեցող կղզի մը քով է նոր ատեններս շատ ամրացուած է։

2․ Եւփաթորիա (Գէօզլէվէ), 4000 բնակչով ազատ նաւահանգիստ ունեցող քաղաք մըն է։ Հոս արեւմտեան տէրութեանց բանակը՝ անցած տարւոյն Սեպտեմբերին ցամաք ելաւ։

3․ Սիմֆերոփոլ, պալատներու ու կեանքերու մէջտեղը 20,000 բնակչով Խրիմին գլխաւոր մէկ քաղաքն է։

4․ Պաղչէ Սարայ, Չիւրիւքսու գետակին քով անապատելով ու ժայռոտ երկրի մը վրայ գեղեցիկ դիրք մ՚ունի․ ատեն մը Թաթարաց Խաներուն բնակութեան տեղն էր, որոնց պալատն ու պարտէզները դեռ կը կենան եւ Ռուսաց կառավարութեան ձեռքով նորէն իր առջի գեղեցկութեանը դարձաւ։ Այս քաղաքը ասոնք վերջերս դարուն մէջ շինուած է, նեղ ու ծուռ ճամբաներ եւ 11,000 բնակիչ ունի։

5․ Սեւաստոփոլ, մէկ միջն ցամաքի մէջ մտած ծովածոցով նոր քաղաք մըն է, որուն մէջ Ռուսաց պատերազմական նաւերը կը կենան։ Հիմա պաշարման եւ դեռ անորոշ պաշարման մը տեւողն է։

6․ Պալաքլավա, որն որ յառաջ Չեմպալոյ կ՚անուանէր։ Սեւաստոփոլի մօտ Խրիմի Հարաւային եզերքը ամէն Հովերէն ապաՀովցուած նաւահանգիստ մ՚ունի։

7․ Մէնկուպ Գալէ․ Հիմա Հրեայ բնակչով գեղ մըն է․ յառաջ Քոլթիա կ՚անուանէր, Քաղաքացւոց գեղին մօտ, գրեթէ անմերձենալի ժայռի մը վրայ է։ Միջներորդ դարուն մէջ Գոթացւոց Թագաւորներուն բնակութեան տեղն էր, եւ երկու գլխաւոր, շատ մեծ ու երեւելի եկեղեցիներ ունէր։ Դեռ 1578էն գլխաւորներէն մէկը սեւ մարմարիոնէ բարձր գմբեթ մը կը կենար․ անկից զատ երկու եկեղեցի ալ ունէր, որոնցմէ մէկը Ս․ Կոստանդիանոսի միւսն ալ Ս․ Գէորգի էր։ Մէնկուպ Գալէի ու Պաղչէ Սարայի քով եղած լեռներն ու անտառները կործանած քաղաքներու եւ գլխաւորներու աւերակներով լեցուն են։

8․ Քէֆէ, որն որ Տիկինէացւոցմէ շինուած է, Սեւ ծովուն եզերքն է․ շատ անգամ՝ կործանուած բայց նորէն շինուած է, ապաՀով նաւահանգիստ մը ունի, որն որ Հազարաւոր նաւեր կ՚առնէ։

9․ Քէրչ, մէկ միջն լայնութեամբ ու 5 մղոն երկայնութեամբ Համանուն անցքին վրայ ազատ նաւահանգիստ է։ Ցիշուած անցքը Սեւ ծովէն Ազախու ծովը կը տանի, որն որ շատ ծանծաղ է եւ ձմեռը երբեմն կը սառի, այնպէս որ քալելով վրայէն կրնայ երթեւեկել։

10․ Եէնի գալէ՝ Քէրչի անցքին բերանը բարձր ամրոց մըն է։

Թէ՛ ասոնք եւ թէ՛ ասկէ առջի թուոյն մէջ գրուած Խրիմի Հատուածին մէջ, որչափ որ գետի, լերան, քաղաքի, ծովածոցի, կիրճերու եւ ծովերու անուններ Հանդիպած են՝ ամէնն ալ կը գտնեն ընթերցողք մեզմէ Հրատարակուած Խրիմի աշխարհացոյց տախտակին մէջ։

——◦——

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Նոր լուսաւորութիւն։

ԳԻՐՔՆԵՐՈՒՆ կենաց մէջ միակ մէկ ատոնք լուսաւորութիւն գիտենք, որն որ է կաղի լուսաւորութիւն։ Ինչու որ ձրագի, կանթեղի կամ ուրիշ ինչ եւ իցէ նիւթի լուսաւորութիւնն ալ մեզի կոյտ յառաջ կու գայ, այսինքն՝ թթթուածին ու ածխածին կազէ․ միակ աս տարբերութեամբ որ ձրագի կամ վառող նիւթէ յառաջ եկած լուսոյ մէջ՝ նոյն երկու կազերը ձէթը խառնելով մի եւ նոյն ատեն չեն վառիր։ Նախ թթուածինը կը վառի ու ածխածինը թէպէտ կըրեւ Հաստատուն մարմին, բայց առաջին կարգի բարակ մասերու բաժնուելով թթուածինին քով ձերմակ գոյն մը կ՚առնէ ու ետքը կը սկսի վառիլ։ Ձրագի ու կանթեղի վրայ՝ աս կազերը պատրոյգին ծայրը յառաջ կու գան ու Հոն անմիջապէս կը վառին։ Բայց բուն կաղի լուսաւորութեան մէջ, նոյն կազերը ուրիշ տեղ ուրիշ ժամանակ յառաջ կու գան եւ ուրիշ տեղ ուրիշ ժամանակ կը վառին։ Տիեզերական կաղերնացի բնաշրջբ կաղի լուսաւորութեան գիտոյց յետախաղաց քայլ կը կոչէ, ու անանկ կը Համարի որ եթէ ասիկա խեցգետնէ մարդկային կենաց մէջ եղած լուսաւորութեան կերպն ըլլար ու ետքը մէկը ձրագի կամ կանթեղի գիւտը գտած ըլլար, որուն մէջ այն կաղի լուսաւորութեան պատրաստութեան Հարկաւոր եղած շէնքերուն, նիւթերուն, աշխատութիւններուն տեղ, պատրոյգի մը պզտիկ մէջքը մարդիկ բաւական եղած տեսնէին, խրատքէնէ արտաքոյ կարգի եւ գտնելի գիւտ մը կը Համարէին զանիկա։ Այս խօսքը բոլորովին անՀիմն չէ, բայց Համարեա խրատացի կ՚ըլլայ, թէ որ Հիմա-

կուռն ասեն կազի լոյս յառաջ բերելու համար հասարակ լուսաւորութեան նիւթերը գործածուած ըլլալին, այսինքն՝ ձէթ, ճրագի եղ, եւ այլն։ Բայց բոլորովին ասոր ներհակ հիմնական կազի լուսաւորութիւն պատրաստելու համար գործածուած նիւթերը՝ հասարակ լուսաւորութեան համար գործածուած նիւթերէն շատ աժան են. մանաւանդ թէ անանկ նիւթեր են, որ եթէ ասոր չծառայէին ուրիշ բանի ծառայելու չէին։ Ո՞վ կ'ուրանայ որ կազի լոյսը մէկալէն անհամեմատ գեղեցիկ ու զօրաւոր ու միանգամայն մէկալներուն պատճառած այլատութեններէն ազատ է։ Ասոր համար ալ ամէն տեղ մեծ ընդունելութիւն գտած է։

Արդեք է կազի լուսաւորութեան պատրաստութեան համար մեծ ու ընդարձակ տեղեր ու շատ ծախքեր ըներու է, բայց լուսոյն մաքրութիւնը, առողջութիւնն ու միօրինակութիւնը մեր քաղաքին յաճախորդ (ֆ-շունք) կը գտնէ՝ իրեն ծախքերը գոցելու համար։ Եւ ատոնք կ'ուզէ մը մի միայն ան տան կարենէ կ'ըլլար գործածելի ըլլալ, ու աժան գնով լուսաւորութիւն տալ՝ երբոր շատերուն համար մէկ գործարան մը բաւական ըլլայ, ինչպէս որ հիմակ է։ Անանկ միաբան ընկերութեամբ հասարակաց հարկաւորութիւնը լեցընելու գաղափարը, որն որ հիմակ լուսաւորութեան մասին մէջ գործադրուեցաւ, կը յուսացուի որ ուրիշ բաներու մէջ ալ օգտակար կը ճանչցուի ու կը գործադրուի։ Արդ. կայծի կենաց մէջ այսպիսի օգուտներ յառաջ պիտի՞որ բերէին անշուշտ խելքը տաքցընելու, կերակուր եփելու, լուացք չորցընելու եւ ատոնց նման ուրիշ գործարանները, որոնց համար արդէն ձեռնարկութիւններ եղած են։

Կազի լուսաւորութեան գիւտն ընդհանուր մտաւորութեան գործն էր։ Թէպէտ եւ իրն լոյս ինքնին պարզ բան մըն է, թէպէտ եւ արդէն յառաջուընէ ծանօթ բան էր, որ շատ այրելի նիւթեր կրակ դրուած ատեննին տեսակ տեսակ կազեր յառաջ կը բերեն, որոնք վառելով լոյս կու տան, բայց առջի անգամ 1786ին Լըպոն անունով Գաղղիացի ճարտարապետ մը փայտէ կազ հանելով նոյն կազն իբրեւ լուսաւորութեան նիւթ գործածելու խորհուրդն ունեցաւ։ Իր գործիքը, զոր որ Ջերմութեան լապտեր (thermolampe) կը կոչէր, անանկ շինուած էր, որ նոյն գործողութեան ատեն եղած տաքութիւնը գործիքը տաքցընելէն զատ բոլոր խուցն ալ կը տաքցընէր։ Լըպոն թէպէտ շատ աշխատեցաւ որ իր աս գիւտը ընդհանուր գործածութեան մէջ մտնէ, բայց չկրցաւ յաջողցընել, ինչու որ գործողութիւնը շատ աշխատալի էր ու եղած լոյսն ալ շատ տկար։ Բայց Լըպոն՝ փայտի տեղ հանքային ածուխ սկսաւ գործածել։ Մի եւ նոյն ատեն Էնգլիա ալ Լորտ Տէնտոլէնտ իր Քէլրոսի արքայութեան բաւած կալուածին մէջ հանքային ածխէ թեթեւ կազ հանելով լուսաւորութեան կը գործածէր։ Իսկ լորտ Փօլ (հանքային ածխոյ ածուխ, այսինքն՝ հանքային ածուխն այրելէն ետքը մնացածը) շինելու համար գործարան մը դրած էր, որուն մէջ ամէն մէկ քուրայի հնոցներուն վրայ մէյմէկ խողովակ հաստատուած էր, որոնք՝ ամէնուն ալ ծայրը կու գար մէկ ընդունարանի մէջ կը միանար. աս ընդունարանին զանազան կողմերը գործուորք պզտիկ խողովակներ հաստատած էին ու ծայրը բաց թողած կը վառէին բանած տեղերնին լուսաւորելու համար։ Լորտ Տէնտոնէլտ ալ աս ընդունարանէն, մինչեւ իր բնակարանը խողովակներ դրաւ ու սկսաւ կազի լոյս գործածել։ Բայց ասիկա իբրեւ մէկ զուարճութիւն մը կը սեպուէր ու մէկը չէր մտածեր թէ հանքային ածխոյ կազը իբրեւ ընդհանուր ու հասարակաց լուսաւորութեան նիւթ պիտի՞որ գործածուի։

1798 թուականին եղաւ որ Մէտտոտն Անգղիացին, որն որ տարիներով աս բանիս ետեւէն ինկած էր, մեծ քանակութեամբ հանքային ածխոյ կազ յառաջ բերաւ ու Սոհոյի մէջ Պաւլթընի ու Ուաթի մեծապէս մեծ գործարաններն անով լուսաւորեց։ Ալ անկէ ետեւ մեծամեծ գործարաններու եւ շէնքերու մէջ կազի լուսաւորութիւնը շատ դիւրութիւններ սկսաւ յառաջ բերել, բայց վրայէն ամբողջ տասնուչորս տարի անցաւ, մինչեւ որ կազն սկսաւ ճամբաներու լուսաւորութեան գործածուիլ։ Ասիկա առջի անգամ Լոնտոն եղաւ 1812ին, թէպէտ եւ զանազան կողմանէ ամէն տեսակ միջոց բանեցուցին աս բանս արգիլելու համար։ Երեք տարի ետքը, 1815ին, կազի լուսաւորութիւնը Փարիզի փողոցներն ալ սկսան տեսնուիլ ու անկէ ետեւ բաւական շուտութեամբ բոլոր քաղաքականաց ալ քաղաքներու մէջ տարածուեցաւ։

Կազի պատրաստութեան համար խելքման միայն հանքային ածուխ կը գործածուէր, բայց ետքը ալտաս ձէթ, ճարպային նիւթեր, եւ այլն, ալ սկսան գործածուիլ. միայն թէ աս վերջի նիւթերը, երբեք հանքային ածխոյ պէս ընդհանուր գործածութեան չեկան։ Իսկ ժամանակներս կազի գործարաններուն մէջ օգտած են աւելի փայտ գործածուիլ, բայց ասոր գործածութիւնը Միւնխենի մէջ փեթենկոֆեր ուսուցչին գտած ձեւովը կարելի եղաւ գործածուիլ ըլլալ։

Ամէնէն աւելի լոյս տուող կազը, բնականաբար հում քիմիոյ մէջ ձէթակերպ կազ կը կոչուի, ինչու որ փորձ կազին հետ միանալով ձէթի նման մարմին մը կը շինէ։ Ասիկա մաքուր վիճակին մէջ ձեռք բերելու համար Էլքոլը ծծմբոյ թթուով լուծելու է, բայց թէ որ մի մի աս կերպով մեծ քանակութեամբ ունենալ ուզէ՝ շատ սուղ կ'ելլէ։ Հանքային ածուխ կամ ուրիշ ասոր նման նիւթ վառելով յառաջ բերուած կազը երբեք զուտ մէկ տեսակ կազ չըլլար, հապա մէկու զանազան կազեր ու լոյս նիւթերու շոգիներ խառնուած կ'ըլլան, ու աս շոգիները կազերուն պաղած ատեն ալ ծորելի հոսելինները չեն դառնար։ Նոյն կազերէն ոմանք, ինչպէս ածխոյ թթուն, ծծմբոյ թթուն, եւ այլն, զանազան քիմիական գործողութեամբ կրնան մէկդի առնուիլ։ Հիմակ լուսաւորութեան համար գործածուած կազին մէջ բռնուած շոգիներէն ձէթակերպ կազէն զատ խառնշաղ կազ ու ածխոյ օքսիտ կազ ալ կայ, բայց պէտք որ ձէթակերպ կազը մէջը աւելի ըլլայ՝ այնչափ ալ աղէկ կ'ըլլայ։ Ասկէ կը հետեւի որ լուսաւորութեան կազ հանելու համար աւելի անանկ նիւթեր պէտք է փնտռել՝ որոնց բաղադրիչ մասերը ձէթակերպ կազին բաղադրիչ մասերուն համեմատութիւնն ունենան։ Ձէթակերպ կազին մէջ ջրածինը՝ ելեկտրի կողմանէ, ածխածնին հետ անանկ կը համեմատի ինչպէս մէկ առ վեց (1 : 6), այսինքն ածխածինը՝ ջրածինէն վեցպատիկ աւելի կը գտնուի։ Իսկ խառնշաղ կազին մէջ ջրածնին ածխածինին հետ անանկ կը համեմատի ինչպէս մէկ առ երեք (1 : 3), այսինքն ածխածինը՝ ջրածինէն երեքպատիկ աւելի է։ Ասկէ յայտ է որ խառնշաղ կազին մէջ մէկ մաս ջրածնին վրայ ինկած ածխածինը՝ ձէթակերպ կազին մէջ նոյնչափ ջրածնին վրայ ինկած ածխածնին կէսն է։ Իսկ որ կազի պատրաստութեան գործածուող նիւթ մը յիշուած նիւթերուն վրայ աւելի թթուածին ունենայ, ան ատեն կրնայ մեծ վնաս յառաջ բերել, թէ որ քիմիական լուծումն եղած ատեն դիւրութիւն չըլլայ։ Ասոր համար էր որ յառաջագոյն փայտ չէին գործածեր աս կազին պատրաստութեան համար, ինչու որ թէպէտ եւ փայտին մէջ 1 : 7 համեմատութեամբ չափ ջրածին ու ածխածին կայ, բայց այնչափ ալ թթուածին կայ, որ աս երկու կազերուն մէկմէկ ունեցած քանակութիւնը կը հաւասարի։ Աս պատճառաւ լուսաւորութեան կազ հանելու համար գործածուած նիւթերուն մէջ ամէնէն աւելի գործածուածը հանքային ածուխն է, ու աս հասարակ նոյնը պիտի՞որ մնայ, թէպէտ եւ փայտը ուրիշ յարմարութեանց ու դիւրութեանց համար օգտակար ալ երեւնայ։

———

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Հռոմայ աւերակներն ու Հինաւուրց Կառուցուածները։

(Տե՛ս. սոյն թիւ 29, 31, 33)

Զ. Տիբերիս գետոյն եզերը Վեստայի տաճարը։

Ասիկա պզտի, բայց ազնիւ ու գեղեցիկ կլորձեւով ու ամէն կողմանէ ազատ, բոլորտիքն ալ սիւներով պատած իր տեսքին մէջ մէկ հատիկ տաճար մըն է։ Շատ աշխատեցան որ ասոր բուն հին անունն ունեցած տեղը գտնեն, ու դրեթէ քանի զանազան անուններ տուեցան։ Տիբերիսի եզերքը հարթ յղկուած քարակոփ քարերու վրայ բարձրացած աս տաճարը իր հին գին օրանքէն անոր մ'ունի. ու, ինչպէս հարիւրաւոր տարիներէ յառաջ, նոյնպէս նաեւ հիմակ իր պերճութեանն ամենուն զարմանքն իրեն կը գրաւէ։

Է. Կեկիլիա Մետեղլայի շիրիմը։

Մեծ մը անգին Ապպիան ճամբուն վրայ գեղեցիկ կը շողայ մեծամեծ քառակուսի քարերով շինուած այն աշտարակը, որն որ Կեկիլիա Մետեղլա՝ ընչաւէտ Կրասոսին ամուսնոյն ամրոցն ու ազնիւ պաշտելու համար շինուած էր։ Աս գեղեցիկ աւերակին վրայ ծածկոց պսակի յարկն ու աշտարակին միջին դարու գործքն է, զորն որ Կայէթանի ու Փրանճիփանի ընտանիքները վրան աւելցնելով նոյնը իրենց համար ամրոց մը ձեւացուցած էին։ Մինակ տարով է որ նոյն հնութիւնը մինչեւ հիմակ մնացած է, ինչու որ նոյն Ապպիան ճամբուն երկայնութեանը գեւ շատ աւանդ փառաւոր շիրիմներ կան եղեր ատենօք, բայց հիմակ անոնց հազիւ քանի մը ողորմելի քարի կտորներ կը տեսնուին։

Ը. Կեստիոսի բուրգը։

Օսթիա երթալու ճամբուն վրան է Կեստիոսի բուրգը (պիրամիտ)։ Կեստիոս՝ Հռոմայեցւոց մէջ պատ գաս մը կոչուածնոց ժողովրդականներէն էր, որն որ մեծամեծ բարձր պաշտօններու եւ պատիւներու հասած էր։ Աս բուրգը մարմարիոնէ հարթ յղկուած քարերով պատած է, ու ամէն կողմանէ 100 ոտնաչափ քառակուսի խարսխի մը վրայ շինուած 124 ոտնաչափ բարձրութիւն ունի։ Ասոր վրայ եղած վիմագրէն կ'իմանանք, որ նոյն բաւական մեծութիւն ունեցող շինուածքը, որն որ Եգիպտոսի ամենէն մեծ բուրգին մէկ չորրորդ մասին հաւասար կու գայ, տարին մը քիչ ժամանակուան՝ այսինքն 330 օրուան մէջ շինուեր լմնցեր է։

Աս զարմանալի շիրմին ատենը պզտիկ սրահ մը կանգնուած էր, որուն մէկ սարք մնացած է, որն որ կայսրութեան թանգարանին մէջ կը պահուի։ Սրահը գտնուած մէկ վիմագրի մը նայելով, յիշեալ 18 ոտնաչափ բարձրութիւն ունեցող արձանին շինութեան համար գացած ծախքը՝ սպիտը տարուած մեռելներու վրայ դրուած ոսկի ասրեւներէն եղած է. ինչու որ Հռոմայեցւոց Երկոտասան տախտակներու օրինաց համեմատ, մեռելները թաղուած ատեն վրանին ուրիշ ոսկի պիտի՞որ չգտնուէր, բայց միայն այն ոսկին, որն որ մեռելոյն թափած ակռաներուն տեղ դրուած շինծու ակռաները բռնելու համար դրուած ըլլայ։

Աս գեղեցիկ ու պերճ բարձրացած պիրամիտը հիմակ գետնի տակ ուզած է։ Ասոր մինչեւ հիմակ պահուած ըլլալը Աւրելիանոսին ատէ մինչեւ Տիբերիսի եզերքը շինած պատին ծոցին անոր հետ միացուցած ըլլալէն է։

Ասոր ատքեւն է հին Նաւթական ազարակը, զորն որ՝ նոյն գեղեցիկ աւերակին տեսքը չխափանելու համար, պատի տեղ՝ խորունկ խրամով մը շրջապատած են։

Թ. Գիմնական Կապիտոլիոնը

Օրէնսդրական պալատի, դիւանի (Tabularium) հիմանց պատերուն վրայ կանգնած է Մէրալէլ Անճելօյ։ Ասոր երկու կողմը բարձրացած են ատեանականներու (Senatores) պալատն ու կապիտոլինի թանգարանը։ Աս արուեստաւոր շինուածքին ձեւն անշուշտ այն մեծ ճարտարապետին գիւտն է, բայց գործադրութիւնն անոր մահուընէն ետեւ եղած կ'երեւայ։ Յիշուած շէնքերով բոլոր նոյն բլուրն իր առջի կերպարանքէն փոխուած է, ու հին եղած հին յիշատակարաններուն հետ ալ հետքը մնացած է։ Ամէնէն աւելի աս դժբախտութեան հանդիպած է կապիտոլեան Արամազդայ տաճարը, որն որ շատ հաւանականութեամբ կ'երեւայ որ Արաչէլի եկեղեցին ցից բարձրութեան վրայ եղած ըլլայ։ Բերնով եղած աւանդութեան նայելով, նոյն եկեղեցին տանող աստիճանները Քուիրինալի վրայ եղած Արեգակնոսի արեւու տաճարին աւերքով շինուած են։ Հին ատեններ լեռան աս կողմը բոլորովին անձանապարհ ու անմատչելի էր, ու երեք սրահներու միջանց հրապարակը տանող Հինիկեան լայն ճամբուն տեղ յառաջագոյն սուր, խորտուբորտ պատառուածներով ժայռեր էին։

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ԴՐԱՄԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

1855 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ		4 (23)	5 (24)	6 (25)	7 (26)	8 (27)	10 (29)	
Ամստերտամ 100 հոլանտ. ֆի. արծ. ֆիոր.		93 3/4	95	95	93 1/2	—	94	2 ամիս ժամանակ եւրոպ
Աւկսպուրկ 100 գուլտ. ֆիորին	" "	116 1/4	—	116	116 3/4	—	114 1/4	1/2 " " "
Համպուրկ 300 պանքօ մարք	" "	—	—	—	116 1/4	—	—	2 " " "
Լոնտոն 1 ֆունտ ստերլին	" "	11.10	—	—	11.10	—	11,5	3 " " "
Լիվոռնոյի 100 տոսկ. լիրա	" "	83 3/4	—	83 3/4	83 1/4	—	82 1/2	2 " " "
Մարսիլիա 300 ֆրանք	" "	133 1/2	—	—	—	—	—	2 " " "
Միլան 300 աւստրիական լիրա	" "	113 3/4	—	—	114 1/4	—	113	2 " " "
Փարիզ 300 ֆրանք	" "	134	—	—	133 3/4	—	132	2 " " "
Ֆրանկֆուրտ առ Մայն 120 ֆի.	" "	115	—	115 1/4	115 1/8	—	113	3 " " "
Կ. Պոլիս 1 աւստր. արծ. ֆիոր.	փարա	—	—	—	—	—	430	31 օր " "
Պուքրէշ " " "	"	—	—	—	—	—	236 1/2	31 " " "
Կայսերական { Ոսկի		20 7/8	20 3/4	21 5/8	21 1/2	—	20 7/8	
ոսկին) { Արծաթի		17 1/4	17 1/2	17 3/4	18 1/4	—	16 7/8	

ՎԻԵՆՆԱ· ՏՊԱՐԱՆ ՍՈՒՐԲ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԱՆՔԸ